

МЕТОДОЛОГІЯ ПРАВА

УДК 340.134:316.776

Ібрагімов М. М. – доктор філософських наук, професор, заслужений працівник народної освіти України, професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Національного університету фізичного виховання і спорту України, м. Київ;

Подік І. І. – здобувач кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

КОМУНІКАТИВНО-ДИСКУРСИВНА МЕТОДОЛОГІЯ В СУЧАСНОМУ ЮРИДИЧНОМУ НОРМОТВОРЕННІ

Констатовано, що комунікативно-дискурсивна методологія спрямована на аналіз теоретичного та практичного юридичного нормотворення як універсального способу пізнання юридичної дійсності. Розглянуто особливості правозастосування норм у судовій практиці, що передбачає обґрунтованість й аргументованість звинувачень, а також їх спростування. Доведено, що важливою професійною рисою сучасного юриста є вміння здійснювати семантичний аналіз висловів природної мови.

Ключові слова: комунікація, дискурс, методологія, логіка, семіотика, право, судова практика.

Юридичне нормотворення (нормоутворення) становить центральну ланку системи державотворення як головного суспільно-політичного конструкта національної самобутності. У світі немає єдиної зразкової моделі державотворчого, а позаяк і юридично-нормотворчого, процесів. Вона завжди відображає особливості культурно-історичного розвитку окремих країн, народів залежно від досягнутого ними цивілізаційного рівня.

Нині Україна переживає складний період переорієнтації зі східної на західну парадигму культури, відходить від проросійського політико-правового устрою, намагаючись опанувати західноєвропейські стандарти суспільних відносин. Механізм такого переходу ґрунтується на юридичному

нормотворенні, оскільки те, що в суспільстві вважають нормальним, правильним, корисним, доцільним, фіксують у змісті поняття «норма». У контексті філософії права її тлумачать як таку, що проектує культурні смисли попереднього історичного розвитку народу та його перспективи.

Цей етап можна вважати кризою у світоглядній методології юридичної науки, яку супроводжують процеси переосмислення, імплементації, інновації тощо. Юридичне нормотворення, на думку ректора Інституту права НАН України Ю. Л. Бошицького, перетворилося на *самостійну* галузь правознавства, яка постійно апелює до теоретико-методологічних засад, намагаючись знайти нове підґрунтя, такий алгоритм правотворчої діяльності, що задовольнив би практичні вимоги часу. Зокрема, науковець стверджує: «За часи незалежності України кількість нормативно-правових актів, прийнятих суб'єктами правотворення, сягнула рівня Європи. Але, на жаль, якість нормативного тексту досить часто далека від ідеалів. Практика правотворення має враховувати загальнонаукові досягнення в галузі юриспруденції. До правотворчого процесу слід залучати досвідчених фахівців галузевих юридичних наук, наукових установ тощо» [1, с. 5].

Кризи, які виникають у науково-теоретичному мисленні, завжди стимулюють учених до уточнення граничних просторово-часових орієнтирів у суспільній та індивідуальній життєдіяльності, що передбачає залучення до наукових досліджень різноманітного філософського інструментарію. Філософія постійно змінює свій предмет у процесі історичного розвитку, є тим «містком», через який узагальнений творчий потенціал людства, закарбований у практичних здобутках цивілізації, есплікується в різноманітні галузі знань, стимулюючи їх до інтегративно-динфереційованого способу осмислення дійсності. В епоху інформаційних технологій, що продукують віртуальний світ символів, юридичне нормотворення можна розглядати з філософсько-правових позицій комунікативно-дискурсивної методології.

Сучасні наукові публікації з окресленої проблематики є втіленням намагання вчених послідовно пов'язати практичну регулятивність правових доктрин із нормативними постулатами в них, тобто обґрунтувати дієвість теоретичного змісту правових норм на практиці їх застосування. Окремі дослідники стверджують,

що «нині немає конкретних наукових праць, які аналізують взаємозв'язок реального та нормативного в праві» [2, с. 153]. Однак такий висновок можна вважати слухним лише частково, з позицій використання в юриспруденції методології попередньої класичної науки, на підґрунті якої формувалися засади правотворчої діяльності, й обґрунтування юридичних норм засобами некласичного, постнекласичного, постмодерністського стилів мислення в сучасній науці.

Коли юридичне нормотворення в Україні виокремилосся в самостійну сферу правотворчості, було проведено низку науково-практичних конференцій, укладено кілька монографічних робіт і навчально-методичних посібників. Розширилося коло науковців, які вивчають теоретико-методологічне підґрунтя юридичного нормотворення.

Зазвичай усі автори ґрунтують свій дискурс на класичній дефініції про право як сукупність норм, що упорядковують, регулюють, визначають людську поведінку. У такому визначенні *регулятивне* і *нормативне* збігаються, адже нормативне трактують як теоретичне, спрямоване на виконання практичної регулятивної функції правової норми, покликаної *визначати* людську поведінку. Проте в реальному житті в бутті права такого збігу не було, немає і не може бути, інакше будь-яке нормотворення стає зайвим. Питання можливо розглянути в іншому розрізі, а саме: наскільки норми, сконструйовані в теоретичній юриспруденції, відображають реальний життєвий процес, сприяють його подальшого розвитку чи консервують усталені норми поведінки та гальмують нововведення.

Виразно виявляється схильність авторів до концептуалізації правотворчого процесу з огляду на різні його етапи. Науковці активно досліджують логіко-семантичну інтерпретованість понятійно-термінологічного арсеналу нормотворення, що зближує реальну практику правозастосування з її теоретико-методологічними засадами. Проте нині не можна констатувати активне застосування комунікативно-дискурсивної методології в юридичній науці, яка перебуває на стадії переходу до некласичного етапу внутрішньологічної (як порівняно самостійної, традиційної) форми. Підтвердженням висловлених положень можуть бути останні доробки вітчизняних юристів-правознавців, хоча масив їх значно ширший, ніж висвітлений у межах цієї статті.

У праці «Правотворчість: теоретичні та логічні засади» ще 2005 року В. С. Ковальський та І. П. Козінцев намагаються систематизувати вітчизняний і західноєвропейський (італійський та польський) досвід нормотворення на всіх етапах проектування, прогнозування, структурування й набрання чинності законотворчими і підзаконними нормативно-правовими актами. Увагу акцентовано здебільшого на логіко-семантичних методологічних засадах процесу їх конструювання, де слово є «основною одиницею правотворчого тексту». Цей досвід вони аналізують «крізь призму “відповідності–невідповідності” правотворчості її результату... та впливу на ефективність правозастосування» [3, с. 4].

У навчальному посібнику «Нормотворення в юридичних клініках» Н. О. Стьопіна, Т. В. Грушкевич, Д. А. Монастирський зауважують, що «юридичні клініки як інституції, у яких безпосередньо здійснюються правореалізаційні процеси, мають можливість оцінити якість, доцільність правової норми або визначити прогалини в законодавстві», тож пропонують для усунення цих недоліків розробити відповідний законодавчий або інший нормативно-правовий акт [4, с. 6].

Упродовж останніх років кількість дисертаційних досліджень із проблем теоретико-методологічних засад правотворчості, що тлумачать як нормотворчість, істотно збільшилася. Так, С. В. Плавич у дослідженні «Теоретико-методологічні засади правотворчості» зауважує, що в «юридичній літературі донині належного не вивчено сучасне розуміння змісту понять правотворення, правотворчості, нормотворчості, законотворчості. Немає також єдиного розуміння змісту, функцій правотворчості, визначення її мети та факторів, ґрунтового аналізу етичних правових засад суб'єктів правотворчої діяльності тощо» [5]. У зазначеній праці окреслено мету правотворчості, зумовлену проблемами нормативно-правового врегулювання тих суспільних відносин, які залишилися поза увагою суб'єктів правотворчості. Усунення цих прогалин сприяло б усуненню соціального напруження в суспільстві. Автор обґрунтовує думку про те, що зміст правової норми має бути зрозумілим для громадян, викладений доступною мовою і в простій формі. Він обстоює використання системно-логічної методології для забезпечення впорядкованості нормативно-правової бази регулювання суспільних відносин [5].

Найбільш наближеними за тематикою і змістом до порушеної проблеми розвитку комунікативно-дискурсивної методології у правознавстві є дисертаційні дослідження В. С. Маленти «Неофіційне тлумачення норм права» [6], М. П. Молибоги «Тлумачення (інтерпретація) правових норм: наукове та практичне значення» [7], а також С. В. Прийма «Принципи тлумачення норм права» [8], А. О. Нечипоренка «Нормотворчість в Україні: поняття, види, напрями удосконалення» [9].

Розглядаючи тлумачення норм права як юридичну діяльність, С. В. Прийма поділяє принципи тлумачення права на дві групи, зокрема ті, які: 1) конкретизують загальні принципи права (справедливість, гуманність, добросовісність і пропорційність); 2) забезпечують дотримання принципів застосування норм права (законність, розумність, доцільність, своєчасність, обґрунтованість і зрозумілість результатів інтерпретації) [8, с. 3].

Наявність спірних питань вимагає наукового обґрунтування тих аспектів правотворчості, що супроводжують процес їх правозастосування. На думку М. П. Молибоги, ідеться про «напружену розумову діяльність із використанням юридичних та інших спеціальних знань, коли досягається “зворотний переклад” юридичних текстів у систему слів і понять, що надають можливість правильно й точно застосовувати нормативно-правовий акт» [7].

Метою статті є спроба повернути увагу науковців до сучасної методології комунікативно-дискурсивного аналізу юридичного нормотворення в концепті філософсько-правового мислення.

Увагу слід акцентувати на проблемі взаємозв'язку між різними етапами юридичного нормотворення, оскільки це не одноактна дія, а ланцюг, що поєднує низку багатоетапних ланок. Він починається із проектування норм, після чого відбувається узгодження із суб'єктами законодавчої ініціативи, на якому обговорюють доцільність і просторово-часові соціальні параметри їх дієвості, а також умови прийняття в практику застосування. Завершальним етапом є процес упровадження, реалізація, емпіричний і науковий супровід перевірки соціальної ефективності норми, на підставі чого відбувається коригування або позбавлення чинності.

Юридична норма як одна із форм урегулювання соціальних відносин між людьми, громадянським суспільством і державою та міжнародних взаємин не є самодостатнім результатом добродійного чи зловмисного наміру суб'єкта нормотворення, а завжди ґрунтується на політичній доцільності й вимагає схвалення чи осуду соціального середовища. Тобто юридична норма знаходиться в дихотомічних вимірах політичної доцільності та морального виправдання. У теоретико-методологічному аспекті дослідження проблем юридичного нормотворення передбачає не лише декларативно-імперативний акцент, а й логіко-дискурсивний аналіз.

Комунікативно-дискурсивна методологія ґрунтується на логічних умовиводах, обґрунтованих попередніми роздумами. Дискурс – це комплекс висловлювань, які стосуються певної проблематики; міркування задля встановлення істини [10].

Юриспруденція зазнала гіперінтелектуального втручання в усталену та досить синкретичну систему правової теорії, яка нині є багатогалузевою сферою правознавства. Нагальною стала проблема праворозуміння з усіма нюансами, які супроводжують різні типи раціональності. Традиційна формальна логіка за таких умов розширює свій діапазон і набуває статусу семантики логічних символів, які є доказовими формулами вірогідної логіки висловлювань. Попри вагомий здобуток символічної логіки, «люди... дві тисячі років поспіль продовжують розмірковувати, доводити, спрощувати, користуючись природною мовою» [11, с. 15].

Унаслідок цього філософія змінює свій предмет із фундаменталістського осягнення світу і спрямовує його до аналітики логічної вибудови мовленнєвої культури, конструювання слів як умовних знаків і символів. У вітчизняній традиції на філософсько-марксистському підґрунті мову аналізували з двох позицій: із біосоціологізаторської – як другу сигнальну систему, що допомагала у взаєминах вищих живих істот і один із факторів появи власне людини. У філософсько-антропологічному аспекті мову інтерпретували як натуралізований факт свідомості, «практичну свідомість», завдяки якій свідомість однієї людини стає доступною іншій і соціуму загалом. У такій площині мова належала до феноменів, носіїв культури, але не була її виток, у ній не вбачали засади історичного культурно-цивілізаційного процесу. Вона була проміжним явищем між чуттєво-практичною діяльністю і духовним життям, хоча періодично ставала

предметом гострих політико-ідеологічних баталій у царині національної ідентифікації.

Нині в науково-теоретичному континуумі поширюється західноєвропейська філософсько-лінгвістична думка, яка спрямовує методологію наукового світосприйняття на аналіз мовленнєвих структур. Логічний позитивізм знаходить у слові й реченні, у поняттях і судженнях, в умовисновках і логіці аргументації, тобто структурах, притаманних мові певного народу, соціальним верстам, стратам чи мікросоціуму, ознаки не лише культурної цивілізованості, а й матеріал для розширення та поглиблення пізнавальної діяльності.

У філософії «надраціоналізму» К. Леві-Стросс обґрунтовує теорію комунікації, яка, на його думку, долає протилежність між мовно-символічними ознаками тих речей, що нею позначаються. Підставою для таких роздумів є вчення Е. Кассіра про те, що слово «виконує дві діаметрально протилежні функції – семантичну та магічну». У прагматизмі Ч. Пірса знак, передусім мовний, має іконічний характер або є поштовхом, символом і здатний збуджувати в адресата різні емоції, бути індексатором певної мотивації до дії. Їх погляди використав у філософсько-семіотичній концепції Ч. У. Морріс, який визначив цей підхід як галузь семіотики, що вивчає закономірності мовного конструювання за аналогією до соціальних зв'язків. Мова в такому сенсі є не лише прототипом, а й стимулятором, можливо, нових або просто бажаних соціальних відносин. Такий підхід стає методологічним інструментарієм в аналізі будь-яких сфер суспільної життєдіяльності: науці, культурі, мистецтві, спорті, тобто в широкому полі теорії та практики освоєння людиною світу. Екзистенціаліст Е. Гуссерль проголошує, що «мова – це оселя буття» [12, с. 221].

У бутті права і в контексті філософсько-правової методології юридичного нормотворення комунікативно-дискурсивна аналітика юридичної мови має важливе значення для збереження цілісності правотворчої системи. Ефективність її правотворчої, правовиконавчої, правоохоронної функцій у взаєминах із громадянським суспільством безпосередньо залежить від професійно грамотної та аргументованої юридичної норми. Це проекція бажаної поведінки громадян, що узгоджує їхні потреби й інтереси.

Вивчення логіко-семантичних засад правотворчості в українському континуумі поступово набуває предметного змісту, триває процес відродження минулих традицій, осягнення мови законів та їх мовленнєвої інтерпретації, про що йдеться в публікаціях В. М. Вовк, О. І. Гвоздіка, Ю. Ю. Калиновського, В. С. Ковальського, І. П. Козінцева, А. Мережко О. В. Павлишина, Г. Г. Почепцова, Н. І. Хабібуліної. З огляду на семантичну традицію та її значення для сучасної семіотики права, О. В. Павлишин здійснює історичний аналіз теоретичних доробків українських і зарубіжних мислителів, зазначаючи: «Семіотика права завдяки цим розробкам отримала матеріал для компаративних досліджень правових систем, вивчення процесів правової глобалізації, локалізації та глобалізації, а також темпоральних аспектів правового буття» [13, с. 39].

Одним із напрямів правового буття є правозастосування норм у судовій практиці, у якій алгоритми висловів, словосполучення, речитативи, дефініції, умовиводи й інші логічні операції безпосередньо впливають на долю обвинувачуваних і потерпілих. Змагальність як одна із суттєвих рис судового розгляду справ передбачає обґрунтованість, аргументованість звинувачень та їх спростування. Однією з важливих професійних рис сучасного юриста є вміння здійснювати семантичний аналіз висловів природної мови. Якщо суддя не володіє такими навичками або не бажає вдаватися до цього аналізу, можуть постраждати люди, а непрофесійно винесені судами вироки шкодять їхньому авторитету, спричиняють нігілізм і зневіру в силі та справедливості закону в правосвідомості громадян.

Аргументуємо наведене положення прикладом із судової практики, коли цілком прозору, на перший погляд, справу розглядали шість разів у судах різних інстанцій (тричі – у першій інстанції, двічі – в апеляційному суді, раз – у вищому спеціалізованому суді України з розгляду цивільних і кримінальних справ). Не вдаючись у подробиці, з якими зацікавлений фахівець може ознайомитися у відкритому доступі [14], наголосимо на практичному значенні комунікативно-дискурсивної методології аналізу подій і явища в судовій практиці, де завжди стають у нагоді принципи семіотики права. Суть справи полягає в тому, що громадянин Ш. В. І. двічі порушив закон: був засуджений 11 грудня 2014 року за ч. 2 ст. 240 КК України за незаконний видобуток бурштину, а під час відбування умовного покарання у

вигляді року позбавленням волі за два місяці до закінчення терміну вчинив новий злочин – дорожньо-транспортну пригоду, під час якої завдав тілесних ушкоджень середнього ступеня жительці села Н. Г. П. Обидва злочини визнані судами як нетяжкі, потерпіла визнала відшкодування з боку Ш. В. І. матеріальних і моральних збитків достатніми, тому разом з односельцями просила суд пом'якшити покарання винуватому в учиненні дорожньо-транспортної пригоди у вигляді штрафу, що передбачено ч. 1 ст. 286 КК України. Проте суддя Дубровицького районного суду К. М. Отупор, вивчаючи обставини справи понад півроку без участі захисника, доходить висновку, що виправлення Ш. В. І. «та перевиховання неможливе без ізоляції від суспільства», тому призначає вирок у вигляді *сукупності злочинів*, за що призначає покарання згідно зі ст. 72 КК України *про складання покарань* в остаточний термін – 1 рік та 1 місяць позбавлення волі.

Дискусія в судах розгорнулася через смислову інтерпретацію слова «*приєднання*», передбачену ч. 1 ст. 71 КК України, і категорії «*складання*» вироків, зафіксованої в ч. 3 ст. 72 КК України. У суді першої інстанції їх визнали змістово тотожними, тож призначили Ш. В. І. максимальний термін покарання як небезпечному злочинцю із застосуванням санкції юридичної норми ст. 71 КК України, передбаченої законодавством у вигляді позбавлення волі.

Апеляційний суд Рівненської області у складі В. М. Піскунова, В. К. Маринича, В. Я. Іващука в ухвалі від 20 квітня 2016 року (із державного реєстру судових рішень № 12015180110000402) на підставі ст. 414 КПК України скасував вирок Дубровицького районного суду цієї області від 18 лютого 2016 року щодо Ш. В. І., який вважає «*явно несправедливим через суворість*». Це дало привід прокурору, який брав участь в апеляційному провадженні, звернутися зі скаргою до вищої судової інстанції – вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ (справа № 5-5468 км 16) – про скасування цього рішення, яке не враховує, на його думку, норму ч. 1 ст. 71 КК України, і наполягає на *приєднанні* недобутої частини попереднього покарання із застосуванням санкції ст. 286 КК України, що передбачає покарання у вигляді дворічного обмеження волі.

Суд вищої інстанції (В. І. Орлянська, М. М. Лагнюк, А. В. Суржок) роз'яснив термінологічні особливості прочитання ст. 71, 72, 75 КК України, зауваживши, що апеляційний суд мав би *приєднати* невідбутий термін покарання за першою судимістю (два місяці), частково задовольнивши скаргу прокурора, а також підтримав попередню ухвалу апеляційного суду про штрафні санкції до обвинувачуваного, яка не передбачає *об'єднання* із санкціями попереднього вироку.

У наведеному прикладі винесення остаточних вироків за сукупністю злочинів постає питання щодо професійної кваліфікації суддів і прокурорів, їхньої порядності, сумлінності у виконанні службових обов'язків. Обговорюючи покарання Ш. В. І. повсякденною мовою, слід зауважити, що склад злочину за його першою судимістю для мешканців цього району є масовим, оскільки видобуток бурштину для селян є не засобом наживи, а способом виживання. Такий «промисел» не підлягає громадському осуду, проте, згідно з приписами держави, його кваліфікують як злочин. Друге правопорушення вчинено ненавмисно, з необережності. Ураховуючи європейську практику, адвокати-захисники І. В. Богельський та О. І. Маслак порушили питання перед судами про пріоритети виховної, а не каральної функції юридичних норм.

Отже, необхідність володіння семіотичними знаннями для юристів, які мають уважно використовувати сучасну логіку висловлювань у юридичних нормах і приписах, беззаперечною.

Комунікативно-дискурсивна методологія є універсальною, вона допомагає заповнювати прогалини між юридичною теорією та практикою. Сучасна логіка висловлювань багатозначна, ураховує не лише формальні ознаки предметів і явищ, передбачає не тільки натуральні обчислювання логіки предикатів, а й систему модальної логіки (атлетичної, темпоральної, деонтичної та епістемічної). У період класичної юриспруденції знання законів логіки було головною умовою професійної діяльності юристів й обмежувалося знанням канонізованих норм права. Сучасне правознавство вимагає не лише конструювання нових форм, а й доцільного редагування тих, які давно діють. Зазначене сприятиме подоланню кризи в юридичному нормотворенні в період соціокультурної переорієнтації на західноєвропейські стандарти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Правоутворення в Україні: теоретико-методологічні та прикладні аспекти : монографія / [за заг. ред. Ю. Л. Бошицького]. – Київ : Вид-во Європ. ун-ту, 2010. – 592 с.
2. Сметаняк О. Я. Діяльність як раціональна підстава розрізнення регулятивного та нормативного в праві / О. Я. Сметаняк // *European political and law discourse*. – 2015. – Vol. 2. – P. 153–160.
3. Ковальський В. С. Правотворчість: теоретичні та логічні засади / В. С. Ковальський, І. П. Козінцев. – Київ : Юрінком Інтер, 2005. – 192 с.
4. Стьопіна Н. О. Нормотворення в юридичних клініках / Н. О. Стьопіна, Т. В. Грушкевич, Д. А. Монастирський ; за заг. ред. В. М. Олуйка. – Хмельницький : Хмельн. ун-т упр. та права, 2006. – 156 с.
5. Плавич С. В. Теоретико-методологічні засади правотворчості : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Плавич Сергій Володимирович. – Київ, 2009. – 16 с.
6. Малента В. С. Неофіційне тлумачення норм права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Малента Володимир Степанович. – Київ, 2010. – 16 с.
7. Молибога М. П. Тлумачення (інтерпретація) правових норм: наукове та практичне значення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Молибога Микола Павлович. – Київ, 2010. – 20 с.
8. Прийма С. В. Принципи тлумачення норм права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Прийма Сергій Васильович. – Харків, 2011. – 18 с.
9. Нечипоренко А. О. Нормотворчість в Україні: поняття, види, напрями удосконалення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Нечипоренко Антон Олександрович. – Харків, 2015. – 20 с.
10. Сучасний тлумачний словник української мови: 65 тис. слів / [за заг. ред. В. В. Дубічинського]. – Харків : Школа, 2006. – 1008 с.

11. Конверский А. Е. Логика традиционная и современная : учеб. пособие / А. Е. Конверский. – М. : Идея-пресс, 2010. – 380 с.

12. Ибрагимов М. М. Философия спорта как новый антропологический проект : монография / М. М. Ибрагимов. – Киев : Олимп. лит., 2014. – 296 с.

13. Павлишин О. В. Семіотика на межі XIX–XX ст. та її значення для формування сучасної семіотики права / О. В. Павлишин // Філософські та методологічні проблеми права. – 2015. – № 1–2 (9–10). – С. 31–44.

14. Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 8 груд. 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>. – Назва з екрана.

Стаття надійшла до редколегії 05.04.2017
